

УДК 343.98

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОЮ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ

Коваленко А.В., аспірант
кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Харківський національний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню й вирішенню проблемних процесуальних аспектів визнання особи потерпілою від злочинів проти журналістів. Розглянуто можливі варіанти потерпілих від таких злочинів. Визначено та обґрунтовано правові й фактичні підстави, а також процесуальний порядок визнання журналіста потерпілим від зазначеної категорії злочинів, надано відповідні рекомендації практичним працівникам.

Ключові слова: потерпілий, злочини проти журналістів, процесуальні функції, шкода, права.

Статья посвящена исследованию и решению проблемных процессуальных аспектов признания лица потерпевшим от преступлений против журналистов. Рассмотрены возможные варианты потерпевших от таких преступлений. Определены и обоснованы правовые и фактические основания, а так же процессуальный порядок признания журналиста потерпевшим от данной категории преступлений, предложены соответствующие рекомендации практическим сотрудникам.

Ключевые слова: потерпевший, преступления против журналистов, процессуальные функции, ущерб, права.

Kovalenko A.V. PROCEDURAL ISSUES OF ACKNOWLEDGMENT OF THE PERSON AS A VICTIM OF CRIMES AGAINST JOURNALISTS

The article studies and solves the problematic procedural aspects of acknowledgment of the person as a victim of crimes against journalists. The possible options of victims of such crimes are reviewed. The author defines and substantiates legal and factual grounds and procedural order of acknowledgment of a journalist as a victim of this category of crimes. The appropriate recommendations for practitioners are given.

Key words: victim, crimes against journalists, procedural functions, damage, rights.

Постановка проблеми. Розширений склад потерпілих від злочинів проти журналістів (ст. 3451, 3471, 3481 і 3491 Кримінального кодексу (далі – КК) України) на сучасному етапі розвитку кримінального процесуально-законодавства породжує проблеми в застосуванні процесуальних норм під час розслідування таких злочинів.

Так, у випадку, коли злочинне посягання зазначеної категорії спрямоване безпосередньо на близького родича чи члена сім'ї журналіста, першочерговою метою злочину є вплив на самого журналіста й заподіяння йому шкоди через родинні зв'язки. При цьому процесуальний статус журналіста в кримінальному провадженні щодо такого злочину, а також підстави та порядок визнання його потерпілим від такого посягання не врегульовано чинним Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України й потребують додаткового вивчення.

Ступінь розробленості проблеми. Правові проблеми процесуального статусу потерпілого та порядку його залучення до кримінального провадження у своїх працях досліджували В.І. Бояров, М.І. Гошовський, І.В. Грицюк, Ю.М. Грошевий, І.Г. Івасюк, О.М. Качалова, Т.В. Корчева, Є.С. Назимко, В.Т. Нор, В.Г. Пожар, С.Є. Сиротенко, Г.І. Сисоєнко, А.М. Удод, Л.І. Шаповалова й інші науковці. Утім специфіка злочинів проти журналістів та недосконалість положень чинного КПК України породжують необхідність дослідження процесуальних проблем визнання особи потерпілою від злочинів проти журналістів.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів визнання особи потерпілою від злочинів проти журналістів і надання практичних рекомендацій щодо вирішення цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. У квітні 2015 р. КК України було доповнено новими складами злочинів, що передбачені ст. ст. 3451, 3471, 3481 і 3491 розділу XV КК України, які об'єднані загальною класифікаційною назвою «злочини проти журналістів». Усі зазначені склади сформульовано так, що потерпілими від таких злочинів може бути як власне журналіст, так і його близькі родичі або члени сім'ї. Термін «близькі родичі та члени сім'ї» використовується в розумінні ст. 3 КПК України, включає в себе чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Процесуальне становище потерпілого в кримінальному провадженні визначається ст. ст. 55–59 КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілою у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Виходячи з аналізу складів злочинів проти журналістів і змісту ст. 55 КПК України, залежно від особи, яка зазнала злочинного посягання, та її фізичного стану, можна виділити такі ситуації щодо потерпілого від таких злочинів:

1) жертвою посягання є журналіст, стан якого дає йому змогу виконувати процесуальні функції потерпілого;

2) жертвою посягання є журналіст, але внаслідок кримінального правопорушення настала його смерть або він перебуває в стані, що унеможливує виконання процесуальних функцій потерпілого;

3) жертвою посягання є близький родич чи член сім'ї журналіста, але внаслідок кримінального правопорушення настала його смерть або він перебуває в стані, який унеможливує виконання процесуальних функцій потерпілого;

4) жертвою посягання є близький родич чи член сім'ї журналіста, стан якого дає йому змогу виконувати процесуальні функції потерпілого.

Найбільш простою і зрозумілою з погляду визначення особи, яка має виступати потерпілим у кримінальному провадженні, є перша ситуація. У такому випадку журналісту було завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, він за власною заявою або за ініціативи слідчого, прокурора, суду за його письмової згоди визнається потерпілим у цьому провадженні (ч. ч. 1, 3, 7 ст. 55 КПК України).

У другому випадку доцільно керуватися ч. 6 ст. 55 КПК України, відповідно до якої, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, що унеможливує подання нею відповідної заяви, процесуальний статус потерпілого може поширюватися на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Проте зазначене положення значно обмежує права потерпілого. Така норма не враховує ситуації, коли безпосередня жертва злочину загинула або з інших причин не може виконувати свої процесуальні функції, у тому числі вже після визнання її потерпілою в кримінальному провадженні, не дає змоги близьким родичам чи членам сім'ї надалі захищати її інтереси. Тому більш правильно видається вказівка на можливість чи неможливість потерпілого реалізовувати свої процесуальні функції, які, на думку І.Г. Івасюка, можуть мати обвинувальний, захисний і правозахисний характер у світлі кримінально- та цивільно-правових інтересів потерпілого [1, с. 104].

Більш цікавими і складними є третя й четверта ситуації, коли жертвою посягання є близький родич чи член сім'ї журналіста, якому було завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. При цьому дії злочинця не спрямовані безпосередньо на журналіста, проте передусім покликані якимось чином на нього вплинути. Обов'язковими ознаками таких злочинів є зв'язок злочинного посягання проти журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї з професійною журналістською діяльністю цього журналіста (ст. 3451, 3471, 3481 КК України) і спеціальна мета спонукати журналіста до вчинення або утримання від

учинення будь-яких дій як умови звільнення заручника (ст. 3491 КК України).

Очевидно, що такі дії порушують права журналіста, як особисті, так і ті, які пов'язані з його законною професійною діяльністю. Відтак розширений перелік потерпілих від цієї категорії злочинів покликаний передусім забезпечити посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів. Схожий підхід до визначення кола потерпілих був застосований законодавцем під час формулювання складів посягань на працівників правоохоронних органів (ст. ст. 345, 347, 348, 349 КК України), а також деяких злочинів проти правосуддя (ст. ст. 377, 378, 379 КК України). Є.С. Назимко та А.М. Удод уважають такий підхід виправданим і наводять таку статистику: у 21% випадків учинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, погроза має комплексний характер і висловлюється щодо працівника правоохоронного органу та його близьких родичів; ще у 6% випадків погроза насильством чи знищенням майна висловлюється виключно на адресу його близьких родичів [2].

Виходячи з цього, видається доцільним залучення журналіста до кримінального провадження як потерпілого, а не свідка, у випадках коли безпосередньою жертвою злочинного посягання є його близький родич чи член сім'ї, незалежно від їхньої можливості самостійно виконувати процесуальні функції потерпілого. Журналіст і особа, котра безпосередньо постраждала від злочину, мають водночас виступати потерпілими у відповідному провадженні.

Для того щоб надати журналісту процесуальний статус потерпілого в таких випадках, потрібно визначити, якої шкоди він зазнав унаслідок злочинного посягання, безпосередньо спрямованого на його близького родича чи члена сім'ї.

На думку Л.І. Шаповалової, деякі злочини можуть заподіяти шкоду, яку неможливо зарахувати ні до майнової, ні до фізичної, ні до моральної, але й у цих випадках особу потрібно визнавати потерпілою. Характер і вид шкоди, яка заподіяна внаслідок злочину, залежать від суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом [3, с. 12]. У випадку злочинів проти журналістів основним безпосереднім об'єктом злочину є охоронювані законом суспільні відносини, пов'язані з нормальною професійною діяльністю журналіста, додатковим обов'язковим об'єктом – психічна недоторканність журналістів або їхніх близьких родичів чи членів сім'ї, їхнього здоров'я, життя, право приватної власності або особиста свобода. Отже, злочини зазначеної категорії порушують права журналіста, пов'язані зі здійсненням його законної професійної діяльності, так звані професійні права.

Крім того, такі злочинні посягання спрямовані на вплив на волю журналіста: прийняття ним рішень, учинення або утримання від учинення дій, пов'язаних із його професійною діяльністю, а у випадку захоплення журналіста як заручника (ст. 3491 КК України) навіть не залежно від професійної діяльності. У разі

посягання на близького родича або члена сім'ї такий вплив є опосередкованим, спрямованим на родинні взаємини. Порушуються гарантовані Конституцією України права журналіста на свободу думки, слова, вільне вираження поглядів і переконань, право на особисту свободу, право на працю, право на свободу творчості тощо. У випадках, коли злочинним посяганням було перешкоджено професійну діяльність журналіста й така діяльність є засобом заробітку, мова може йти й про неотриману (упущену) через злочин вигоду, тобто матеріальну шкоду. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про інформацію», якщо порушенням права на свободу інформації особи завдано матеріальної чи моральної шкоди, вона має право на її відшкодування за рішенням суду [4].

Душевні страждання, яких журналіст знає у зв'язку з протиправною поведінкою щодо членів його сім'ї чи близьких родичів, підпадають під поняття моральної шкоди в розумінні ст. 23 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [5], що саме по собі є підставою визнання його потерпілим у кримінальному провадженні щодо такого злочину. На підтвердження такої тези можна навести думку С.Є. Сиротенка, який на основі аналізу норм, що регулюють відносини з відшкодування моральної шкоди, дійшов висновку, що така шкода повинна відшкодуватися кожному, чие право порушене й кому вона дійсно завдана [6, с. 7].

Верховний Суд України в Постанові Пленуму «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 вересня 1995 р. № 4 тлумачить поняття майнової шкоди ширше, включаючи до неї в тому числі й інші негативні наслідки [7], до яких, на нашу думку, можна зарахувати порушення особистих і професійних прав. Проте використання такого тлумачення на практиці є досить складним, адже перелік елементів моральної шкоди в ЦК України є вичерпним і не допускає поширювального тлумачення, а КПК України не містить норм, які б регламентували відшкодування моральної шкоди. Важливість висвітленої проблеми підтверджує позиція І.В. Грицюка, який зазначає, що некоректне розуміння поняття моральної шкоди в кримінальному процесі може призвести до необґрунтованого звуження чи розширення кола потерпілих від кримінального правопорушення, тому це питання має регламентуватися КПК України [8, с. 137]. Виходячи з такої аргументації, не можна погодитися з пропозицією Л.І. Шаповалової щодо визначення в КПК України поняття потерпілого без зазначення видів шкоди [2, с. 13]. На нашу думку, оптимальним способом вирішення цієї проблеми було б унесення до КПК України норми, яка б визначала кожен із видів шкоди й порядок їх відшкодування.

На основі викладеного рекомендуємо слідчим, прокурорам, суду роз'яснювати журналістам їхнє право бути залученим до кримінального провадження як потерпілого і в порядку ч. 7 ст. 55 КПК України за їхньою згодою визнавати їх потерпілими відповідним процесуальним рішенням. Т.В. Корчева слух-

но зазначає, що, хоча ст. 55 КПК України й не передбачає винесення слідчим чи прокурором постанови про визнання особи потерпілою, виходячи з норми ст. 110 КПК України, це процесуальне рішення має оформлюватись у формі постанови [9, с. 370]. Схожої позиції дотримується й В.Г. Пожар, який рекомендує водночас із винесенням такої постанови вручати та роз'яснювати потерпілому пам'ятку про його права й обов'язки, складати про це відповідний протокол [10, с. 127].

Висновки. Отже, правовою підставою залучення журналіста до кримінального провадження як потерпілого, коли безпосередньою жертвою злочинного посягання є його близький родич або член сім'ї, є ч. 1 ст. 55 КПК України. Фактичною підставою є завдання журналісту моральної шкоди у формі страждань у зв'язку з протиправною поведінкою щодо членів його сім'ї чи близьких родичів, порушення його особистих і професійних прав, а також завдання матеріальної шкоди у формі неотриманої (упущеної) вигоди у зв'язку з перешкодженням його професійній діяльності.

Такий підхід кореспондує із завданнями кримінального провадження, що визначені в ст. 23 КПК України, зокрема щодо захисту особи, охорони її прав, застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури.

Як потерпілий журналіст має широкий перелік закріплених у ст. 56 КПК України процесуальних прав, які дають змогу захищати й реалізовувати його інтереси. Найбільш значущими серед них є право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди; право на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; можливість оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, подавати докази на підтвердження своєї заяви, брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях тощо. Крім того, як потерпілий журналіст має право підтримувати обвинувачення в суді в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івасюк І.Г. Функції потерпілого у кримінальному провадженні України / І.Г. Івасюк // Держава та регіони. Серія «Право». – 2013. – № 3 (41).
2. Назимко Є.С. Члени сімей працівників правоохоронних органів як нова група потерпілих від погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу / Є.С. Назимко, А.М. Удод // Офіційний сайт юридичної клініки «Захисник» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawhelp.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=884:2014-01-24-08-41-44&catid=57:katalog-statej&Itemid=222.
3. Шаповалова Л.І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.І. Шаповалова ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 22 с.
4. Про інформацію : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
5. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
6. Сиротенко С.Є. До питання про джерела цивільного права, які регулюють відносини з компенсації моральної

шкоди / С.Є. Сиротенко. // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_8.

7. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/>.

8. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / І.В. Грицюк. // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка, право». – 2004. – № 2 (65).

9. Корчева Т.В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т.В. Корчева // Форум Права. – 2012. – № 2. – С. 367–371. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12ktpku.pdf>.

10. Пожар В.Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В.Г. Пожар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2.